

УДК 021.2:027.7:378.4(477.74-25)

Суровцева О. В., директор Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (м. Одеса, Україна)
o.surovtseva@onu.edu.ua

ОСВІТНЯ ФУНКЦІЯ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені І. І. МЕЧНИКОВА

Анотація. У статті зосереджено увагу на освітній функції Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова як складової внутрішньоуніверситетського освітнього простору. Зазначено перелік професійних компетентностей, необхідних бібліотечним працівникам для активної участі в освітньому процесі університету. Зазначено перелік лекцій, що були розроблені та проводяться на постійній основі співробітниками бібліотеки. Визначено особливості змісту та цільову орієнтованість окремих груп лекцій, зазначено засади імплементації інформаційно-комунікаційних технологій у відповідній діяльності Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Ключові слова: Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, бібліотечна педагогіка, бібліотечний урок, лекція,

інформаційні ресурси, каталоги, репозитарій, наукометрія, бібліографічна грамотність, академічна доброчесність.

Abstract. *The article focuses on the educational function of the Scientific Library of I. I. Mechnikov Odesa National University as a component of the intra-university educational space. The list of professional competencies required for librarians to actively participate in the educational process of the university is given. The list of lectures developed and conducted on a regular basis by the library staff is presented. The features of the content and target orientation of individual groups of lectures are determined, the principles of implementation of information and communication technologies in the relevant activities of the Scientific Library of I. I. Mechnikov Odesa National University are indicated.*

Key words: *Scientific Library of I. I. Mechnikov Odesa National University, library pedagogy, library lesson, lecture, information resources, catalogs, repository, scientometrics, bibliographic literacy, academic integrity.*

Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова – інформаційний центр закладу вищої освіти. За останні два десятиріччя відбулися істотні перетворення як у форматі представлення інформації (електронний каталог, електронна бібліотека, різноманітні бази даних тощо), так і способах користування нею (віддалений доступ, електронна доставка документів тощо). Наразі Наукова бібліотека дійсно забезпечує релевантною інформацією навчальний та науковий процеси університету. Але бібліотека виконує не тільки інформаційну функцію, а й комунікативну, естетичну та культурно-просвітницьку. Наразі завдання бібліотек розширюються, набувають нових забарвлень. В ювілейний для університету рік зосередимо увагу в нашій статті на освітній функції Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова (далі – НБ ОНУ), до того ж розглянемо засади імплементації інформаційно-комунікаційних технологій у систему освітньої діяльності бібліотеки.

Наукова бібліотека вже кілька років поспіль посідає чільне місце у системі взаємовідносин внутрішньо-університетського освітнього простору. Освітня функція університетської бібліотеки передбачає надання знань про книгу, інформацію та інформаційні ресурси, зокрема у бібліотечно-бібліографічній галузі, формування навичок пошуку інформації, прищеплення принципів академічної доброчесності. З часом в умовах інформаційного суспільства виконання освітньої функції бібліотеки вищу зазнало трансформації:

- «функціонування бібліотеки як базової складової інформаційно-освітнього простору закладу вищої освіти;
- формування електронної бібліотеки;

- відкрите дистанційне навчання як форма, що забезпечує нову якість знань на основі інтеграції класичних педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій».

Отже, виклики сучасності, реформи вищої школи та переорієнтація діяльності бібліотек освітянських закладів вимагають від бібліотечних працівників нової генерації знань не тільки бібліотечно-бібліографічної роботи та володіння інформаційними технологіями, а й ґрунтовних знань з педагогіки та психології.

У контексті реалізації принципів бібліотечної педагогіки співробітники Наукової бібліотеки набували нових компетентностей, необхідних для здійснення освітньої діяльності. У 2019 р. Українською бібліотечною асоціацією було ініційовано розробку рекомендацій «Профіль компетентностей бібліотекарів з академічної доброчесності», що було здійснено робочою групою фахівців бібліотек закладів вищої освіти, зокрема НБ ОНУ. В цьому документі надається перелік напрямків діяльності бібліотек закладів вищої освіти, що спрямовані на популяризацію та впровадження принципів академічної доброчесності:

- викладання окремих тем навчального курсу з основ академічного письма;
- освітні заходи (надання рекомендацій, консультацій і тренінгів з питань академічної доброчесності);
- надання доступу до систем виявлення текстових збігів / ідентичності / схожості;
- підтримка та супровід репозитарію відкритого доступу;
- проведення дискусій щодо академічної доброчесності».

Для роботи у кожному з вищезгаданих напрямків бібліотечним працівникам необхідно мати певні професійні компетентності, а саме розуміння, знання та уміння, які докладно подані у Рекомендаціях.

Торкаючись теми освітньої функції вишівських бібліотек, необхідно розкрити тему бібліотечної педагогіки. «Завдання бібліотечної педагогіки – формування навичок продуктивного читання, пошуку та вибору необхідної інформації, системи бібліотечно-бібліографічних знань, а також виховання сталого інтересу до читання та прагнення до самоосвіти з метою особистісного розвитку». Історію становлення бібліотечної педагогіки докладно викладено у статті Л. Поперечної та О. Матвійчук в Українській бібліотечній енциклопедії.

«Принципи (лат. *princĭpium* – початок, основа) навчання – основні положення, що визначають зміст, організаційні форми і методи навчальної роботи»¹⁰. Принципи бібліотечної педагогіки реалізуються майже в усіх видах діяльності НБ ОНУ: як через розумне формування фонду, так й у процесі

спілкування з користувачами. А саме: організація електронного каталогу та документного масиву, створення електронної бібліотеки та наповнення контенту веб-сайту бібліотеки, освітні й культурно-просвітницькі заходи та ведення науково-методичної роботи.

Традиційним дидактичним інструментом бібліотечної педагогіки є бібліотечний урок чи заняття з інформаційної культури та культури читання.

«Головна мета бібліотечного уроку – навчити користувача ефективно використовувати функціональні можливості бібліотеки та її ресурси, самостійно й раціонально працювати із джерелами інформації на різних носіях, вести пошук потрібної інформації в бібліотечних фондах і каталогах, ефективно застосовувати навички медійно-інформаційної грамотності». У різних джерелах та у різні історичні періоди поняття «бібліотечний урок» мали різноманітні синонімічні терміни: «спеціальні бібліотечні години», «бібліотечні лекції», «бібліотечно-бібліографічні заняття», «бібліотечно-бібліографічні уроки», «уроки бібліотечно-бібліографічних знань», «заняття з інформаційної культури»; з упровадженням у сучасний освітній процес медіаосвіти набувають поширення поняття «медіазаняття» «медіауроки», «уроки медіа- та інформаційної грамотності» та ін.

Бібліотечно-бібліографічні заняття готуються співробітниками НБ ОНУ з урахуванням усіх вимог до складання як лекційних, так й практичних занять. Усі заняття структуровані: містять вступ, основну частину і висновки. Усі окремі частини й навіть загальну структуру не можна стандартизувати, бо усе залежить від творчості викладача, але з дотриманням головних умов до організації лекцій.

Короткий та виразний вступ; в основній частині розкривається основний зміст; завершується лекція висновком з наданням рекомендованого списку джерел.

НБ ОНУ було розроблено комплекс лекцій та практичних занять з метою забезпечення освітньої функції бібліотеки, формування у користувачів навичок роботи з книгою та вміння отримувати інформацію й працювати із нею, а також задля дотримання принципів академічної доброчесності.

Усі лекції поділяються на декілька рівнів:

- заняття для студентів перших курсів;
- лекції для магістрів, бакалаврів, аспірантів та викладачів.

Для студентів перших курсів розроблена ознайомча лекція, що складається з двох етапів:

1) знайомство зі структурними підрозділами бібліотеки, які беруть участь в обслуговуванні, та відвідування відділу рідкісної книги та рукописів;

2) лекція-практикум, що включає лекцію «Інформаційно-електронні ресурси НБ ОНУ» та практичне заняття «Інформаційний пошук у традиційних каталогах НБ ОНУ».

Другий етап складається з двох частин. Лекція-практикум «Інформаційно-електронні ресурси НБ ОНУ» знайомить користувачів з контентом веб-сайту Наукової бібліотеки, зокрема з такими електронними ресурсами, як Електронний каталог, Інституційний репозитарій, Електронна бібліотека, бази даних власної генерації, що містять посилання на повнотекстові ресурси Інтернет тощо. Лекція супроводжується презентацією з короткими, але влучними інструкціями щодо користування базами даних. Практичне заняття «Інформаційний пошук у традиційних каталогах НБ ОНУ» проводиться безпосередньо у залі каталогів. Після надання співробітниками бібліотеки рекомендацій та інструкцій з організації каталогів та здійснення пошуку користувачі мають можливість відразу застосувати набуті навички на практиці.

Етапи ознайомчої лекції за бажанням та метою можна проводити окремо чи у комплексі.

Лекції для магістрів, бакалаврів, аспірантів та викладачів були розроблені у межах Проєкту сприяння академічної доброчесності, частиною якого є проєкт «Культура академічної доброчесності: роль бібліотек», започаткований Українською бібліотечною асоціацією у 2016 р.

Нині існує певний перелік лекцій НБ ОНУ:

- «Основи бібліографічної грамотності: оформлення списку використаної літератури та посилань у наукових публікаціях»⁴;
- «Загальні правила цитування та оформлення посилань»⁵;
- «Оформлення публікацій у наукових виданнях»;
- «Основні друковані та електронні видання з відповідної спеціалізації студентів наук».

При розробці даних лекцій співробітники НБ мали на меті формування спеціальних знань та навичок щодо написання кваліфікаційних та наукових робіт, а саме використання релевантних джерел, коректного оформлення посилань та списків літератури й джерел, а також запобігання плагіату в академічних, навчальних та науково-дослідних працях учасників освітнього процесу та науковців. Згідно з чинним законодавством України список використаних джерел та літератури є однією з обов'язкових частин наукової, навчальної та академічної робіт. Крім того, є певні вимоги щодо його оформлення. У зв'язку з теперішніми вимогами перевірка на оригінальність роботи, тобто виявлення ознак плагіату, є неодмінною вимогою. На практиці виявляється, що саме оформлення цитувань, посилань та списків джерел мають хиби та огріхи, що призводить до незадовільних результатів перевірки.

Окреме, але вагоме місце посідають лекції, що стосуються наукометрії та Інституційного репозитарію ОНУ. Ці теми набули важливого значення, й що важливо, декілька років поспіль існує тенденція зростання актуальності. А саме:

- «Інституційний репозитарій: електронний архів інтелектуальних продуктів університетської спільноти»;
- «Наукометрія. Короткий довідник для молодого вченого: як не загубитися в сучасному науковому світі».

Наразі вже немає необхідності пояснювати вагомість Інституційного репозитарію університету. Це – й популяризація наукових здобутків ОНУ, й підвищення рейтингу університету, й зростання цитованості вчених, представлення академічних текстів у світовому науково-освітньому просторі, й забезпечення безоплатного доступу до повнотекстового наукового архіву ОНУ. Але дуже важливо надавати інформацію як науковцям та викладачам, так й студентам й аспірантам про існування Репозитарію ОНУ, його можливості, вимоги розміщення публікацій тощо.

Наукометричні дослідження, тобто вимірювання наукової інформації в ОНУ здійснюється Науковою бібліотекою. Моніторинг публікаційної активності науковців ОНУ в базах даних Scopus та Web of Science використовується для персонального аналізу вченого; для підтвердження статусу університету та акредитації освітніх програм; для конкурсу виконавців держзамовлення тощо⁸. З метою інформування вчених щодо вищезгаданих питань за замовленням проводиться лекція «Наукометрія. Короткий довідник для молодого вченого: як не загубитися в сучасному науковому світі».

Усі лекції з цього переліку супроводжуються використанням інформаційних технологій з метою наглядного представлення інформації та більш якісного засвоєння матеріалу.

Окрема група лекцій, що стосується рідкісних видань, а саме картографічних й періодичних, а саме одеських газет (XIX – початку XX століть), а також архівних колекцій у фондах НБ ОНУ, побудована з усіма вимогами щодо лекційних занять. Треба зазначити, що саме ці лекції мають практичний сенс. Лекції супроводжуються представленням наочних матеріалів. На нашу думку, для більш повного сприйняття саме рідкісних видань потрібне наочне представлення матеріалів. Саме так користувачі мають можливість відчутти неповторність видань, дух століть та старовини, самостійно доторкнутися до тих видань, почути їхній запах та вплив.

Успіх лекцій залежить від комплексу складових. Це – дійсно, змістовна організація й професійні компетентності співробітників, а також вдале використання засобів інформаційного забезпечення та технічних засобів. Але вагоме місце в організації лекцій є ще й вибір місця проведення лекцій та

обладнання робочих місць. Для кожної групи лекцій знаходять більш відповідне місце, спосіб організації лекції та методику проведення лекції. Увага завжди акцентується на та тій інформації, яка саме необхідна для діяльності користувача. На лекціях Наукової бібліотеки розглядається інформація, що потрібна для ознайомлення. Для того, щоб сформувані певні навички та вміння, доцільно виносити матеріал на практичні заняття.

Таким чином, Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова є повноправним учасником освітнього процесу ЗНО. Усі лекції та практичні заняття побудовані з урахуванням усіх дидактичних вимог. У зв'язку з удосконаленням та модернізацією бібліотечних уроків та виходом їх на новий рівень співробітники НБ набули нових компетентностей щодо побудови лекцій та організації практичних занять, а також психолого-педагогічних вмінь. Різноманіття підготовлених лекцій та практичних занять надає змогу підготувати користувачів до написання наукових та академічних робіт; прищепити навички пошуку інформації та вміння визначити серед великої її кількості релевантну; надати відомості про Інституційний репозитарій та наукометричні дослідження, а також про значення й першого та другого у науковій та освітній діяльності; ознайомити з рідкісними виданнями, що зберігаються у НБ ОНУ. Усі лекції проводяться на постійній основі за замовленням факультетів. Кожна з них удосконалюється згідно чинного законодавства та викликів сучасності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко М. П. Бібліотечний урок. *Українська бібліотечна енциклопедія* : наук. проект / Нац. б -ка України ім. Ярослава Мудрого. Україна, 2021, 16 листоп. URL: <https://surl.li/gzlhthw> (дата звернення: 15.02.2025).
2. Бруй О., Савенкова Л., Чуканова С. Профіль компетентностей бібліотекарів з академічної доброчесності [Електронний ресурс] : рекомендації / за участі: О. Ляху, О. Мурашко ; рецензент О. Гужва ; Укр. бібл. асоц. та ін. – Онлайн. ресурс. – Київ : Укр. бібл. асоц., 2019. 16 с. URL: <https://surl.li/ucozje> (дата звернення: 15.02.2025).
3. Греськів О. О. Перехід суспільства в нову еру – інформаційного суспільства. *Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства* : матеріали 2-ої наук.-практ. конф. (Львів, 23 верес. 2010 р.) / Нац. ун-т «Львівська політехніка», Наук.-техн. б-ка. Львів, 2010. С.190–198. <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/b32a8311-4495-461f-be7b-9de0ddfd812/content> (дата звернення: 15.02.2025).
4. Мурашко О. С. Основи бібліографічної грамотності: оформлення списку використаної літератури та посилань у наукових публікаціях [Презентація]. Наукова бібліотека Одеського національного університету імені

І. І. Мечникова : офіц. веб-сайт. Україна, 2018, травень. URL: <http://liber.onu.edu.ua/bibl/doslid/10.pdf> (дата звернення: 15.02.2025).

5. Мурашко О. С. Основи наукового цитування [Презентація]. Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова : офіц. веб-сайт. Україна, 2019, травень. URL: <https://lib.onu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/05/TSytyrovanye.1.pdf> (дата звернення: 15.02.2025).

6. Суровцева О. В., Мурашко О. С. Репозитарій ОНУ імені І. І. Мечникова: науковий потенціал, освітній процес, відкритий доступ. Бібл. Меркурій. 2023. Вип. 2 (32). С. 108–124. DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.2\(32\).316846](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.2(32).316846)

7. Подрезова М. О. Інформаційний центр сучасності: нова реальність – нові погляди. *Бібліотеки закладів вищої освіти: досвід та перспективи* : матеріали 3-ої Міжнар. наук.-практ. конф. б-к ЗВО (Одеса, 4–6 лип. 2018 р.) / Наук. б-ка ім. М. Максимовича КНУ ім. Тараса Шевченка та ін. Одеса, 2018. С. 154–171. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/21189> (дата звернення: 15.02.2025).

8. Подрезова М. О., Ляху О. І. Етапи розвитку інформаційно-аналітичної діяльності Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова. Бібл. Меркурій. 2019. Вип. 2 (22). С. 209–217. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/search?query=%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96> (дата звернення: 15.02.2025).

9. Поперечна Л. А. Бібліотечна педагогіка. *Українська бібліотечна енциклопедія* : наук. проект / Нац. б -ка України ім. Ярослава Мудрого. Україна, 2022, 10 листоп. Ост. ред.: 15 жовт. 2024. URL: <https://surl.li/wcwtjr> (дата звернення: 15.02.2025).

10. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ, 2006. С. 88. (Серія: Альма-матер). URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/412096.pdf (дата звернення: 15.02.2025).